

Duba Gyula: Örvénylő idő

Duba pályafutásának egyik legfontosabb vonása az életmű ritka következetességű építése, ez a kötete azonban a folyamatos fölívelés megakadását mutatja. Kétségtelen, hogy az *Örvénylő idő* minden eddiginél kockázatosabb vállalkozás, kudarcra mégis meglepő. Duba novelái, regényeinek, szociográfiájának akár e mű előtanulmányaiként is értékelhető részletei azt sejtették, hogy ez a könyve korábbi munkásságának összegezése lesz.

A regény a közép-kelet-európai közelmúlt egyik legneuralgikusabb emlékü szakaszáról, az 1950 körüli évekről szól, bár epilógusa a középpontba került figurák sorsát napjainkig bemutatja. Célja annak a falusi élet minden szféráját áfogó változásnak bemutatása, amit az iparosítás kiváltotta belső népvándorlás és a mezőgazdaság kollektivizálása határozott meg. Hogy e történelmi jelentőségű életformaváltás kezdetein milyen emberi megpróbáltatások és hogy olyan fölösleges szenvedések is álltak, amelyeket az olykor téves vagy bűnös politikai dogmatizmus okozott, az ma már többé-kevésbé ismert. Duba a folyamat egész átfogó tablő készítésére vállalkozott, amelyben a kérdéskört tovább bonyolító nemzeti-nemzetiségi problematika is valódi arányában jelenik meg.

Az átalakuló falu bemutatására Duba már tett eredményes kísérleteket. Művei jellegzetes vonása volt, hogy részleteik többet ígértek és adtak, mint egészük; kritikusai többször szóvá tették regényei helyenkénti elnagyoltságát, a koncepció és az ábrázolás döccenéseit. A vitatható értékű megoldások azonban mindaddig olyan meggyőző értékek mögött húzódtak meg, hogy szerepük nem volt jelentős. A Duba-írások ismert erényei ezúttal is érzékelhetők, de nem gazdagodtak, és az újszerűség varázsa nélkül a hibákat nem tudják ellensúlyozni. Hogy mindaz nem teljeseedett ki, amit a korábbi művek előlegeztek, annak legfőbb oka az írón kívüli: a vizsgált korban elkövetett hibákat, tragikus társadalmi torzulásokat nem érzi még olyan távolinak, hogy minden gátlás nélkül ábrázolhassa őket. Ez a visszafogottság a regény különböző elemein egyformán nyomott hagyott. Megmutatkozik az *Örvénylő idő* hőseinek egysíkú ábrázolásában: ami az előzménynek számító *Ívnek a csukákban* még a főhősök kialakulatlansága és a regényvilágot meghatározó látásmód következtében elfogadható volt, itt már zavaró. A korábbi kamaszfigurák világképének tágassága és mélysége a fejlődésüket-érzésüket meggyorsító történelmi viharok közepette alig változott, s így az ő szemükön keresztül láttatott világ sem differenciálódott. A főhősök életkorukat és helyzetüket tekintve felnőtté váltak ugyan, de a történelmi kihívásoknak nem képesek megfelelni. Egyúttal a korábbi regényben erejük teljében — bár a kompozícióból következően periferikusan — bemutatott és az e könyvben többnyire már csak a múltat idézőtő hősök is, mint az idősebb Nagybene vagy Atya, a spanyol polgárháborút megjárt egykori vöröskatona képtelenek arra, hogy átfogó képet adjanak. Az ő értetlenségük bemutatásával az adott időszak irracionálisát érzékelteti Duba, de a jelenség teljesebb föltárásával adós marad. A hősök belső vívódásairól alig értesülünk, nem tudjuk, hogy milyen felismerések miatt vállalják a passzivitást, mint a sors által kiírott szerepet.

Az ábrázolás bizonytalansága mutatkozik meg abban, hogy ennek a regénynek már nincs igazán központi figurája. Nagybene Péterre ugyan az író ezúttal is főszerepet oszt, de hőse képtelen összefogni a regény divergáló elemeit. Az érzékeny, reflektáló alkatú kamaszból az *Örvénylő idő*ben középserű fiatalember lett, aki az utasításokat keserű szájjal, de végrehajtja, s akinek egykori tűnődései, igazságkeresése már csak a rossz lelkiismeretben őrződnek. De nemcsak a jelentősebb, hanem a mellékfigurák is felszínesen megjelenítettek, néhol már-már az ábrázolt kor sematizmusát idézik: például a hatalomhoz jutott, kétes jellemű Tyukász, vagy a bajkeverő gazdából reakciós kulákká vált Berecz Jónás. Megfelelő súlyú szereplők hiányában a regény központja a pusztuló régi értékrend kerül, illetve az a kérdés, hogy lehetséges-e ebből valamit a jövőbe átmenteni. Ezáltal viszont a folyamat dialektikájában élő

előremutató vonások intenzitása csökken, és óhatatlanul fölerősödik az értékpusztulás motívuma. Nagybene Péter értelmiségivé válása így egyoldalúan mint ki- és elszakadás jelenik meg, s az öregek halála ezért a hagyományban rejlő értékek, egy ősi életforma és világkép megsemmisülését is jelenti.

Duba a falu belső életét annyi nosztalgiával ábrázolja, hogy az minden fenyegetettség dacára, a beszolgáltatások, a kitelepítések miatti bizonytalanság ellenére is majdnem idillikusnak tűnik. Emiatt nem kapunk a falut megroppantó történelmi konfliktusokról eleven képet. Füzesnyék lakói mindent beletörődő egykedvűséggel tűrnek, mintha a természeti erőknek lennének kiszolgáltatva. Jellemző, ahogyan Duba beszélteti őket: nyelvük általában nem egyénített. Hősei rezignáltak, naivan bölcselkednek, ez azonban többnyire csak tehetetlenségüket leplezi. „Minden embertelenségért meg kell bűnhődni... Jó lenne tudni, mi kinek az embertelenségéért bűnhődünk” — mondja egyikük. Arról nem esik szó, hogy a bűnhődés maga is lehet embertelen, s hogy a kollektív büntetés nem a történelmi igazságszolgáltatás vagy erkölcs kifejeződése. Veszedelmes, ahogyan Duba eltéved az összetett problematika útvesztőjében. Tévedés ugyanis az olvasók egy részének rokonszenvét is fölkeltheti. Duba a nemzetiség megpróbáltatásait olyan bátran és pontosan tárja föl, hogy ezzel elfed egy átfogóbb sebzettséget. Az idő örvénylése közepette ugyan az a legfájóbb seb, amit ábrázol, de nem biztos, hogy a legmélyebb is. A személyi kultusz, a dogmatizmus időszakának torzulásai a humánumot általános érvénnyel sértették, országhatártól és anyanyelvtől függetlenül. Ezt a szálát pedig nem bontja ki Duba, noha éppen rokon téma földolgozása, Sütő András Anyám könnyű álmat ígér című könyve bizonyította, hogy a nemzetiségi sors vizsgálata ebben az összefüggésben is lehet egyetemes igényű.

Az *Örvénylő idő*ben a bűnöknek nincs igazi gazdájuk, csupán a történelmi sebek elviselőit látjuk, nem az okozóit: akik itt annak látszanak, csak eszközök, így végső soron maguk is áldozatok. „Nincs annál rettenetesebb, mintha az emberek a nemzetiségek és nyelvek különbözősége miatt gyűlölik egymást” — írja Duba. A gyűlölet elemeit vizsgálja, igazságkeresése a megbékélés útjai felé vezet, bár az ábrázolás félútjai miatt nem mindig jut el a József Attila-i értelemben fölfogott *emlékezésig*, legalább *emlékezett*. A gondolati következetlenségek a másodlagos regényelemekre is kihatnak. Meglepő módon észrevehetőek még a táj- és természetleírásokban is. Ebben a regényben rendkívül sokszor esik az eső, a monoton kopogás, a sötétség, a sár az egész könyv hangulatára a reménytelenség bélyegét nyomja. Ebben az a különös, hogy a reménytelenség oka részben az aszály okozta pusztulás. Irreális elemek csúsznak az összefoghatatlanná duzzadt cselekménybe is. Az előbb Csehországba vitt, majd Magyarországra telepített Pereszlényi Albert Németországban született és soha meg nem látott fiának története elképzelhető ugyan, de szélsőségségében ugyanúgy hiteltelen, mint amit budapesti életéről és feleségéről olvashatunk. Főlőslegesk az olyan mellékágak is, mint például annak a táncmulatságnak a bemutatása, melyben egy füzesnyéki fiú gyilkosság áldozata lesz.

Az *Örvénylő idő* kudarcában a külső okokon kívül Duba írói alkatának néhány jellegzetes vonása is közrejátszik. Elsősorban novellisztikus alkat, akinek atmoszférateremtő ereje, finom, sokszor lírai érzékenysége eddig a kisebb terjedelmű műfajokban nyert igazán méltó kifejezést. Egy átütő erejű nagyregényhez szükséges eszközök közül egyelőre hiányzik kelléktárából a nagyvonalú koncepcióalkotás, a fogalmi elemzés biztonságával operáló ábrázolásmód, avagy a kísérletező bátorság: a modern prózairás vívmányainak fölhasználására való készség. Hiányosságai ellenére is hiba lenne ezt a regényt egyoldalúan fiasónak tekinteni. Az *Örvénylő idő* ugyan nem arra ösztönöz, hogy értékeit, erényeit rendszerezzük, de fontos lépéscsőfoknak tűnik Duba és a szlovákiai magyar regény történetében. Éppen az író korábbi műveinek értékei követelik a pályáiv megtörésének vizsgálatát. Ha Duba mindazt megírja (nem kímélve az igazság kimondásától sem magát, sem másokat), amit e kötetén dolgozva felismert, akkor életműve egészét tekintve ez a könyv sem volt haszontalan. (*Madách.*)

GRÓH GÁSPÁR